

АНАЛІЗ РЕЛІГІЙНОЇ СИТУАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

С.С. Ставряні

аспірант кафедри філософії

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут»

У статті розглядається релігійна ситуація в Україні. Аналізується явище номінальної релігійності.

Ключові слова: релігія, соціум.

На сучасному етапі розвитку соціуму більшість вчених визнають впливовість релігійного чинника на суспільні процеси, застерігаючи від його недооцінки. Релігія як одна з провідних форм суспільної свідомості відіграє важливу роль в соціумі, виконуючи світоглядну, регулятивну, аксеологічну, комунікативну та інші функції. Необхідно зазначити, що вплив релігійних традицій не завжди є позитивним для суспільства: нерідко релігія виконує дезінтегративну функцію, провокуючи релігійні конфлікти, створюючи міжконфесійні сутічки тощо. Розглядаючи так звані «гарячі точки» на політичній карті світу, неважко побачити, як владні структури різних країн світу використовують релігії як засіб маніпулювання масами, так званий «опіум для народу», виправдовуючи військові агресії, війни, терористичні акти необхідністю захисту штучно створених релігійних святинь тощо.

На наш погляд, українською владою зараз створено сприятливі умови для розвитку й діяльності релігійних організацій, пропаганди релігійних культур та обрядів, проникнення релігійності в різні сфери буття. Це можна пояснити, зокрема, політичними причинами: із відходом від комуністичної ідеології виникає бажання знищити все, що було їй притаманним (атеїзм в даному випадку), а також знайти заміну тій ідеології. Звідси влада вважає за необхідне підтримку релігійних організацій, що відображено у Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації», інших нормативно-правових актах, роботі Державного комітету України у справах національностей та релігій (далі – Держкомнацрелігій) тощо. Також зауважимо, що законодавча база поки що є недостатньо широкою, деякі аспекти прописані нечітко: зокрема, слабо обмежена діяльність деструктивних культур, не пояснені принципи відокремлення школи від церкви. Все це призводить до клерикалізації освіти, та навіть науки – таких сфер буття, які мають бути чистими і прозорими.

Звичайно, що в Україні існує чимало конфліктних ситуацій щодо питань, пов'язаних із релігією. Зокрема, між Московським та Київським Патріархатами Української Православної Церкви, православними та католицькими конфесіями, між традиційними церквами та харизматичними рухами, мусульманами та юдеями тощо. Також не слід забувати, що Конституція України разом із правом обирати будь-яку конфесію дозволяє бути атеїстом: «Кожен має право на свободу світогляду та віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність» [2, 14]. Чимало вчених вважають, що порушуються саме права атеїстів, що відбуваються явища сакралізації, клерикалізації суспільства, проникнення релігії в освіту (уроки «Християнської етики» в школах), політику (пряма чи опосередкована агітація під час виборів) тощо. Все це дає змогу говорити про те, що релігійна ситуація в Україні є досить складною, характерними рисами є плюралізм релігійних думок, «мода на релігію», а законодавча система поки що є недостатньою та розмитою. Разом з тим, питання, пов'язані з релігією є важливими та актуальними для українського суспільства, більш детальний аналіз яких і є метою даної роботи.

До аналізу релігійної ситуації звертались у своїх роботах такі видатні дослідники, релігієзнавці та філософи: В.Д.Бондаренко, Є.К.Дулуман, В.Є.Єленський, М.М.Закович, А.Ф.Карась, А.М.Колодний, О.С.Кисельов, В.І.Лубський, Б.В.Новіков, В.Д.Піхорович, Л.О.Філіпович тощо. На жаль, деякі дослідники спираються відверто на богословські позиції, що, на нашу думку, не дає змоги науковцю бути об'єктивним. Також нерідко зустрічається такий примітивний підхід до вивчення наукової проблеми: проблемна ситуація розглядається в окремий проміжок часу та відірвано від інших суспільно-політичних процесів, що не дає

зможу прослідкувати причинно-наслідкові зв'язки між різними подіями та явищами. Вочевидь, нехтування діалектичним підходом призводить до порушення самої науковості дослідження.

В першу чергу в сучасній Україні слід відмітити таке явище, як «формальна», або «номінальна» релігійність, тобто, формальна приналежність до певної релігії (конфесії) з виконанням деяких ритуальних дій, але без чіткого усвідомлення та обізнаності в них та без духовної єдності із вченням, по суті, без віри. В таких випадках людина може не усвідомлювати навіть основних положень релігійного вчення. Іншою, зворотню медаллю цієї ситуації є наявність певної віри, релігійних поглядів без приналежності до релігійної конфесії, організації. Французький вчений Жан-Поль Віллем, професор соціології релігій у Сорбоні для пояснення цих явищ вводить термін «лаїчність», пов'язаний із поняттями «сакралізація» та «секуляризація», але точного аналогу в українській мові поки не знайдено. Ж.-П. Віллем аналізує співвідношення «номінальних» та «практикуючих» віруючих, проводить детальний аналіз релігійності у Франції та інших, переважно західноєвропейських країнах. Для нашого суспільства такі ситуації також є досить типовими. Наприклад, от дані соціологічного опитування, яке проводилося у 2006 р. Українським центром економічних та політичних досліджень імені Олександра Розумкова [8], похибка не перевищує 1%. На питання «Чи належите Ви до якоїсь із церков, релігійних конфесій?» 22 % респондентів відповіли: «Ні, я не вважаю себе віруючим», 40,5 % – «Я вважаю себе віруючим, але до жодної з церков не належу», 33,5 % обрали відповідь «Я вважаю себе віруючим однієї з церков, конфесій» і 4 % вагалися із відповіддю. Не секрет, що й серед тих, хто вважає себе віруючим певної конфесії, переважна більшість – «формальні віруючі». На нашу думку, негативним є не те, яке ставлення до питань релігії та свободи совісті обере людина, а те, якщо людина взагалі над цим не замислюється і, відповідно, часто дозволяє маніпулювати собою.

Більшість сучасних дослідників вважають, що релігійність має хороші умови для розвитку, й поступово збільшується. Але це, в першу чергу, стосується так званих харизматичних церков та рухів, вплив яких, зазвичай, є деструктивним. Також дуже стрімко розвиваються різні псевдонауки, зокрема: астрологія, хіромантия, ворожіння, нумерологія, ясновидіння тощо, що якраз є можливим за відсутності якої-небудь цензури. В даній ситуації свобода слова дозволяє під виглядом «наукової» діяльності обманювати людей, обкрадати їх. Щоправда, групою народних депутатів Верховної

Ради України нещодавно було розроблено «Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо заборони діяльності екстрасенсів, знахарів, ворожок, хіромантів та послуг з передрікання майбутнього (долі)» [6], сутність якого можна зрозуміти з його назви. Залишається сподіватися, що політики зможуть захистити науковий світогляд та припинити діяльність шахраїв.

В сучасних умовах зрозуміло, що протестантським рухам та харизматичним церквам легше пристосуватися до вимог ринкового суспільства, конкурентної боротьби між різними деномінаціями, ніж традиційним конфесіям. Можна наголосити на небезпеку відверто деструктивних, або ж тоталітарних церков, однак у Законі України про свободу совісті та релігійні організації немає визначення цих понять. У деяких випадках [1, ст. 16] діяльність релігійної організації може бути забороненою, але на практиці в історії незалежної України мав місце лише один такий випадок – було заборонено діяльність Білого Братства. На нашу думку, необхідним є створення експертної комісії, яка б більш детально перевіряла діяльність релігійних організацій, не дозволяючи маніпулювати свідомістю людей.

Ю.Є. Решетніков, Голова Держкомнацрелігій України, у своїй доповіді на круглому столі, присвяченому 10-літтю прийняття документа «Основи соціальної концепції» Руської православної церкви (2010 р., Київ) розказав, що деякі релігійні організації, статутні документи яких суперечать законодавству України та яким відмовляють у реєстрації, звертаються у Міністерство юстиції, і реєструються як громадські організації. Отже, необхідно розробити механізми протидії таким явищам.

Гострим в Україні є і питання щодо державно-церковних відносин. Представники різних конфесій скаржаться на недостатню підтримку з боку держави, Держкомнацрелігій та інших державних установ та інституцій, а також на втручання в їхні справи, так званий «цезарепапізм». Вчені ж вважають, що релігійні організації занадто сильно втручаються у освітні процеси, ведуть політичну агітацію. Очевидно, що питання із самопроголошеною Українською Православною Церквою Київського Патріархату має відверто політичний характер, і визнання канонічності УПЦ КП необхідно деяким політикам виключно з політичних мотивів, як і ідея створення єдиної помісної церкви (що прямо суперечить принципу релігійного плюралізму, необхідного для розбудови громадянського суспільства).

Проблемною виглядає і ситуація із освітою. Викладання курсів «християнської етики», «православної етики», вочевидь, суперечать принципу рівного доступу учнів до різних

релігій, нав'язуючи саме християнські (православні) цінності. Ми вважаємо, що оптимальним варіантом було б викладання курсів з релігієзнавства або ж історії релігій, де б учні мали змогу отримати базові, необхідні для освіченої людини знання про основні релігії світу, причому більша увага мала б звертатися на ті релігійні традиції, які поширені в Україні. З цією точкою зору, як правило, погоджуються й церковники, й освітяни (будь-якої конфесійної приналежності, навіть атеїсти).

Нещодавно ВАК України прийняв вкрай сумнівне рішення: богослов'я було внесено до переліку спеціальностей, за якими може проводитися захист дисертацій [7]. Багато вчених, зокрема М. Попович, вже виказали своє обурення з цього приводу. На нашу думку, це цілком суперечить світському характеру освіти й науки.

Важливою тенденцією в сучасному українському соціумі є зведення духовності та моральності виключно до релігійної площини. Часто підкреслюється, що без релігійності неможлива моральність, і етично виховану людину не можна виховати без допомоги релігії. Згадаємо крилату фразу Вольтера: «Якби Бога не було, його слід було б вигадати». Таким чином, відмова від підтримки церкви як соціального інституту, релігії як форми суспільної свідомості виставляється як аморальність, розбещеність. Видатний релігієзнавець Є. Дулуман вважає, що у процесі морального виховання людини важливу роль займають інші соціальні інститути: «Не отрицая значения морального потенциала религии, надо всё же трезво видеть, что религии и церквям не под силу сейчас решать совокупность всех тех моральных проблем, которые стали вызовом существования всего человечества. Груз всей системы моральных проблем современности религии и церквям не по плечу» [5, 68].

Суперечливим також є питання взаємозв'язку релігії з розвитком громадянських ініціатив, розбудовою громадянського суспільства, які є особливо актуальними в Україні саме в останні роки. Спочатку звернемося до поняття «громадянське суспільство». Анатолій Карась, один з відомих сучасних дослідників поняття «громадянське суспільство» в Україні, пропонує таке визначення цьому поняттю: «солідаризований вплив громадськості на формування та реалізацію владних рішень щодо дотримання прав людини та гарантії її вільного розвитку з метою самовизначення кожної особи» [3, 425-426]. Також автор зазначає, що існує дуже багато дефініцій цього складного поняття, але всіх їх об'єднує розуміння громадянського суспільства як простору здійснення свободи. А. Карась серед необхідних умов громадянського суспільства виділяє,

зокрема: «добровільні об'єднання громадян або неурядові (недержавні організації» [4, 427] та «незалежні засоби масової інформації» [4, 428].

Однак необхідно зазначити, що в історії людства у так званих «громадянських суспільствах» (давньогрецькі міста – поліси, деякі західноєвропейські держави Нового Часу тощо) дійсно вільними були лише деякі «обрані», свобода та благополуччя яких забезпечувалися пригніченим становищем більшості людей. Так, в античних полісах громадянами вважались лише вільні чоловіки, корінні жителі міста; в західноєвропейських країнах дуже сильною була соціальна стратифікація (яка зазнала сильної критики з боку марксизму). В сучасному світі, на жаль, можна спостерігати схожу картину. В ринковому суспільстві правлячим елітам досить легко маніпулювати свідомістю громадян за допомогою ЗМІ, а громадські організації дуже рідко мають якусь реальну змогу впливати на прийняття суспільно важливих рішень, при тому, вони самі не є повністю самостійними та незалежними.

Згідно із Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» релігійні організації можуть брати активну участь у громадському житті країни: «Релігійні організації мають право брати участь у громадському житті, а також використовувати нарівні з громадськими об'єднаннями засоби масової інформації» [1]. З іншої сторони, релігійний світогляд передбачає, як правило, визнання даної релігійної доктрини найбільш вірною, в той час як ведення будь-яких переговорів буде успішним лише за умови визнання опонента рівним, який також може виявитися правим. Представники ж церков, релігійних організацій вважають правильною свою доктрину (в даному контексті – соціальною), причому велика кількість конфесій призводить до великого плюралізму думок. Також слід зазначити, що релігійні організації в переважній більшості випадків займають консервативну позицію по таким суспільно значущим питанням, як легалізація абортів, одностатевих шлюбів тощо, яка є однозначно гріховною з релігійної точки зору.

За даними досліджень сучасних вчених, зокрема, О. Кисельова, в Україні поки що відсутнє постійне співробітництво між церковними організаціями. Певний діалог є можливим лише в деяких окремих випадках, де наявний очевидний інтерес усіх сторін (наприклад, лобювання введення курсів «православної (християнської) етики», матеріальна підтримка з боку держави тощо). На нашу думку, цілком можливим та необхідним є налагодження тісної та цілеспрямованої співпраці між релігійними та громадськими організаціями у питаннях соціальної допомоги, волонтерства, про-

паганди здорового способу життя тощо, так як робота в цих напрямках може дійсно об'єднати світське і духовне. В схожому дусі пише вже згадуваний Ж.-П. Віллем: «Релігійність не можна зводити до постійної структурної загрози, з якою вона, на думку деяких людей, нависає над фундаментальними свободами та здійсненням демократичного суверенітету як у колективному, так і в індивідуальному плані; вона може бути також активною підтримкою приведення активізації громадянського життя в демократіях, що зазнали розчарування» [1, 312].

Взагалі, на нашу думку, оптимальною є ситуація взаємного невтручання церкви та держави у державні та релігійні процеси відповідно. Віра, релігія мають бути приватними справами, кожен громадянин вирішуватиме їх самостійно, а не розкривати таємниці власної душі перед суспільством. Питання ж суспільно-політичні, розбудови громадянського суспільства – навпаки, питання колективні, які мають постійно обговорюватися спільно. І, звичайно, необхідним є можливість вільного вибору релігійної позиції для кожного громадянина, наявність різних релігійних організацій, конфесій, деномінацій. Також важливим є налагодження конструктивного діалогу між ними, чого, на жаль, поки що не вдалося зробити в сучасній Україні. Світовий досвід показує, що суспільство, в якому панує єдина офіційна ідеологія (релігія, доктрина тощо), обов'язково стане тоталітарним, в ньому пригнічуються будь-які громадські рухи та ініціативи.

Отже, проаналізувавши релігійну ситуацію в сучасній Україні, можна зробити наступні висновки:

- Сьогодні в Україні існують досить сприятливі умови для розвитку релігійних організацій, але це має як позитивні, так і негативні наслідки: стрімко розвиваються антинаукові та псевдонаукові дослідження (астрологія, магія, окультизм тощо), що породжує не науковий і навіть не релігійний світогляд, а міфологічний, в якому немає місця науці та здоровому глузду;

- Стрімко та бурхливо розвиваються протестантські релігійні організації, серед яких існують і відверто деструктивні організації. На нашу думку, необхідно створити та вдосконалити на законодавчому рівні механізми боротьби із такими рухами, які несуть явну загрозу суспільству;

- Розповсюдженим в Україні є явище «номінальної», або ж «формальної» релігійності, тобто ситуації, коли людина фактично не

усвідомлює свого ставлення до питань релігійності, але формально ідентифікує себе як віруючу людину;

- Необхідно чітко дотримуватися на практиці принципу відділення школи від церкви, надання об'єктивної інформації учням щодо різних релігій та вірувань, що буде сприяти їх повноцінному розвитку та соціалізації. Оптимальним є обов'язкові курси з релігієзнавства (чи історії релігії), в яких буде надаватися загальна інформація про основні релігії світу, з деяким акцентом на ті релігійні традиції, які є найбільш розповсюдженими в нашому суспільстві;

- В сучасній Україні існує тенденція підміни поняття «духовність» поняттям «релігійність», які не є не тотожними. Тобто, у питаннях виховання моральності людини мають працювати і релігійні організації (етичні концепції багатьох релігій вельми схожі), й інші соціальні інститути;

- Релігійні організації можуть брати активну участь у громадських рухах, вести плідну співпрацю із громадськими організаціями у соціальних питаннях, зокрема: волонтерство, допомога дітям, які позбавлені батьківської опіки, людям похилого віку, благодійництво, пропаганда здорового способу життя, захист довкілля тощо;

- В Україні на сьогодні існує чимало конфліктних ситуацій, пов'язаних із релігійним життям: віруючі – атеїсти, традиційні церкви – харизматичні рухи, православні – католики, УПЦ Московського патріархату – УПЦ Київського Патріархату, юдеї – мусульмани тощо, що показує, те що релігію часто використовують у власних політичних, фінансових та інших корисливих інтересах представники правлячих кланів. Для вирішення цих проблем необхідно підвищувати освіту населення, виховувати толерантність до тих, хто думає інакше;

- Ідеологічний та релігійний плюралізм, свобода слова – необхідні умови розбудови громадянського суспільства, тому існування великої кількості релігій, конфесій, деномінацій в Україні є нормальним явищем. Із соціально-правової точки зору усі вони мають бути рівними, взаємодіяти із органами державної влади, вести активний діалог між собою, а із духовної точки зору кожна людина має в приватному порядку усвідомлювати свою позицію щодо релігійності, виходячи зі своїх переконань, власної совісті, сумління тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Закон України про свободу совісті та релігійні організації* № 987-ХІІ від 23 квітня 1991 року.
2. *Віллем Ж.-П.* Європа та релігії. Ставки ХХІ-го століття / Ж.-П.Віллем. – К.: Дух і літера, 2006. – 331 с.
3. *Карась А.* Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і неklasичних інтерпретаціях / А.Карась. – Л., 2003. – 520 с.
4. *Конституція України*: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
5. *Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості*: М-ли ХХVІ Міжнародної науково-практичної конференції. – Донецьк: ІПШІ «Наука і освіта», 2009. – 460 с.
6. Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=37447
7. Сайт Релігійно-інформаційної служби України. – Режим доступу: <http://risu.org.ua/ua/index>
8. Сайт Українського центру економічних та політичних досліджень імені Олександра Розумкова. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=299

Стаття надійшла до редакції 28.10.2010 р.